

Лелет І. О.,
доцент кафедри філології
Одеського національного морського університету

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ ТВОРУ Е.А. ПО «ЗОЛОТИЙ ЖУК»

Анотація. У статті розглянуто випадки вживання лексико-семантичних трансформацій на прикладі перекладу твору відомого американського письменника Е.А. По «Золотий жук». Спочатку проаналізовано поняття «перекладацька трансформація», після чого розглянуто та конкретизовано термін «лексико-семантична трансформація». Далі детально описано причини, що зумовлюють виникнення таких трансформацій під час перекладу. Автор проводить порівняльний аналіз першоджерела та його перекладеного варіанта, спостерігаючи вживання різних прийомів лексико-семантичних трансформацій під час перекладу художнього тексту.

Ключові слова: генералізація, калькування, конкретизація, лексико-семантична трансформація, переклад, слово, транскрипція.

Постановка проблеми. Мистецтво перекладу було й дотепер залишається важливим посередником у взаємодії культур. Художні переклади розширюють сферу взаємодій української літератури з іншими літературами світу та збагачують її, що зумовлює *актуальність* нашого дослідження.

Об'єктом нашого дослідження обрано лексико-семантичні трансформації, що відбуваються під час перекладу з однієї мови іншою. **Предметом** вивчення послуговували особливості англо-українського перекладу лексико-семантичних трансформацій, на матеріалі перекладу повісті Е.А. По «Золотий жук» у перекладі Р.І. Доценка.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Як відомо, художній переклад є особливим видом перекладацької діяльності, оскільки він пов'язаний зі створенням художніх текстів, здатних передавати естетичний вплив оригінального тексту. Перекладаючи художній літературний твір, необхідно відтворити естетичну цінність оригіналу без відчутних втрат, зберегти достовірність і повноту сюжету, а також художній характер твору першоджерела в умовах культури та мови перекладу. Перекладач вдається до перетворень, а саме використовує різноманітні види *перекладацьких трансформацій*.

Автори праці «Теорія перекладу» В.В. Сдобников і О.В. Петрова зазначають, що прийом перекладу можна визначити як перекладацьку операцію, спрямовану на вирішення якоїсь проблеми та припущення типізованої однотипності здійснюваних перекладачем дій. Відмінності в системах мов і правилах вживання одиниць мови постійно створюють визначення проблеми в процесі перекладу, через що перекладач змушений застосовувати прийоми перекладу, що називаються *перекладацькими трансформаціями* [9, с. 93]. У сучасній лінгвістиці поняття *трансформації* – важливий засіб досягнення адекватності перекладу.

Теорія перекладацьких трансформацій з'явилася в середині ХХ ст. і зацікавила лінгвістів. Серед вітчизняних дослідників,

які розробляли питання, пов'язані з положенням цієї теорії, варто назвати таких видатних учених, як В.Н. Комісаров (1990 р.), Л.С. Бархударов (1975 р.), Т.Р. Левицька (1972 р.), І.В. Корунець (2001 р.) та ін.

Метою статті є детальне вивчення функціонування лексико-семантичних трансформацій під час перекладу художніх творів з англійської мови українською мовою. З поставленої мети випливають такі *завдання*:

- 1) проаналізувати поняття «перекладацькі трансформації»;
- 2) розглянути поняття «лексико-семантичні трансформації»;
- 3) описати причини, що зумовлюють лексико-семантичні трансформації під час перекладу;
- 4) простежити вживання прийомів лексико-семантичних трансформацій у перекладеному тексті;
- 5) провести порівняльно-кількісний аналіз вживання прийомів лексико-семантичних трансформацій у тексті першоджерела та в перекладеному тексті.

Матеріалом нашого дослідження послуговував переклад повісті відомого американського письменника Едгара Аллана По «Золотий жук», виконаний українським перекладачем Р.І. Доценком.

Виклад основного матеріалу. За визначенням Л.С. Бархударова, *перекладацькі трансформації* передбачають такі перетворення, за допомогою яких здійснюється перехід від одиниць оригіналу до одиниць перекладу. Учений наголошує на тому, що сам термін «трансформація» не варто розуміти в буквальному сенсі, оскільки оригінальний текст не змінюється сам собою. Він залишається незмінним, але водночас на його основі створюється інший текст іншою мовою [2, с. 44].

З погляду І.В. Корунець, *перекладацькі трансформації* – одне з основоположних понять, що описують процес перекладу, який передбачає міжмовні перетворення, перебудовування елементів вихідного тексту, операції «перевираження» змісту чи перефразування для досягнення перекладацького еквівалента [6, с. 91].

Є.М. Коломейцева та М.М. Макеева вважають, що прийоми логічного мислення, за допомогою якого розкривається значення іншомовного слова в контексті та підбирається йому український відповідник, прийнято називати *лексико-семантичними трансформаціями* [4, с. 67]. Сутність трансформації полягає в заміні лексичної одиниці, що перекладається, словом або словосполученням, яке реалізує сему цієї одиниці початкової мови.

У своїй праці «Курс перекладу» Л.К. Латішев визначає *лексико-семантичні трансформації* як «відхилення від словникових відповідностей» [7, с. 78]. у лексичних системах англійської й української мов спостерігаються розбіжності, які виявляються в типі смислової культури слова. Будь-яке слово, тобто лексична одиниця, є частиною лексичної системи мови. Цим пояснюється своєрідність семантичної структури слів у різних

мовах. Тому сутність лексико-семантичних трансформацій полягає в заміні окремих лексичних одиниць (слів і стійких словосполучень) лексичними одиницями, які не є їхніми словниковими еквівалентами.

І.В. Корунець, говорячи про лексико-семантичні трансформації, зазначає, що словниковий склад мови являє собою не просто сукупність слів, а систему, що допускає нескінченно різноманітне сполучення слів у контексті: окремі елементи словника зв'язані один з одним певними значеннєвими й стилістичними відносинами [6, с. 96]. Отже, лексико-семантичні трансформації застосовуються тоді, коли словникові відповідники того чи іншого слова мови оригіналу не можуть бути використані в перекладі із причин невідповідності з погляду значення та контексту.

Далі розглянемо причини, що зумовлюють лексико-семантичні трансформації під час перекладу, виділені Т.Р. Левицькою й А.М. Фітерман:

- 1) виділення різних ознак того самого явища;
- 2) відмінності в змістовому обсязі слова;
- 3) контекстуальне значення слова;
- 4) відмінність у сполучуваності [8].

Отже, перша причина, що сприяє необхідності лексико-семантичної трансформації, передбачає виділення різних ознак того самого явища. Інакше кажучи, різне бачення предметів об'єктивної дійсності, що базуються на виділенні у відповідних словах двох різних мов двох різних ознак того самого явища / поняття, що неминуче створює труднощі під час перекладу. Порівняємо *glasses* і *окуляри*: в англійському слові виділяється матеріал, з якого виготовлено предмет, тоді як в українському – наголошується на його функції: другі очі. Іншим прикладом слугує вираз *Hot milk with skin on it*, що перекладається так: *Гаряче молоко з пінкою*. Це явище дійсності асоціюється в англійській мові зі шкірою, що покриває тіло, тоді як в українській мові в основу значення слова покладений результат кипіння, тобто пінка з'являється, коли молоко кипить та починає пінитися. Англійському *herring-bone* в українській мові відповідає *ялинкою* (кладка цегли, шов, візерунок). В українській мові наявні асоціації з ялинкою, тоді як в англійській – із хребтом оселедця. Такі асоціації пов'язані з тим, що даний образ в українській мові пов'язаний з великою кількістю лісів, в англійській – із близькістю моря.

Однак, незважаючи на виділення різних ознак, обидві мови рівною мірою адекватно відображають те саме явище дійсності. Цей мовний факт спостерігається в дуже багатьох словах.

Другий чинник, що зумовлює лексико-семантичні трансформації під час перекладу, полягає у відмінності в змістовому обсязі слова, тобто відмінності в семантичній структурі слова. Немає абсолютно однакових слів. Найчастіше зберігається перший лексико-семантичний варіант таких слів, основне їхнє значення, а далі йдуть різні лексико-семантичні варіанти, бо розвиток значень цих слів відбувався різними шляхами та смисловий об'єм не збігається. Це зумовлено різним функціонуванням слова в мові, відмінностями у вживанні, різною сполучуваністю, але навіть основне значення англійського слова може бути ширше відповідного українського слова. Однак, не виключені й зворотні випадки.

Аналіз семантичної структури прикметника *mellow* показує, що це слово є полісемантичним. Воно може визначати дуже широке коло предметів і понять: плоди, вино, ґрунт, голос

людини. Кожна сфера його вживання відповідає окремому значенню. Але кожному значенню, у свою чергу, відповідають два або більше українських слів. Англо-український словник онлайн іноді дає їх просто через коми. Це говорить про те, що кожен лексико-семантичний варіант не покривають одним українським словом, тому що в ньому наявні дві або більше семи, які потребують передачі двома або більше українськими словами. Так, перше значення – «стиглий, м'який, солодкий, соковитий» (про фрукти); друге значення – «витриманий, старий» (про вино); третє значення – «подобірашавший, що з віком пом'якшав» (про людину); четверте значення – «м'який, густий» (про голос і фарбу); п'яте значення – «пухкий, родючий» (про ґрунт); шосте значення – *розмов.* «веселий» (про людину) [11].

Майже у всіх випадках слову *mellow* відповідають в українській мові різні слова, залежно від того іменника, яке воно визначає. Це говорить про дуже широкий семантичний обсяг кожного лексико-семантичного варіанта слова.

Третій чинник, що спричиняє лексико-семантичні трансформації, – це контекстуальне значення слова.

Семантична структура слова зумовлює можливість його контекстуального вживання, і переклад контекстуального значення слова являє собою нелегку проблему.

Контекстуальне значення слова багато в чому залежить від характеру семантичного контексту, від семантики поєднаних із ним слів. Оказальне значення слова, що несподівано виникає в контексті, не є довільним; воно потенційно закладено в семантичній структурі даного слова. У контекстуальному вживанні слова в поезії або художній прозі часто проявляється проникнення автора вглиб його семантичної структури. Адже слову властиві як парадигматичні, так і семантичні зв'язки, і лексичні потенції слова можуть бути розкриті в обох випадках. Але виявлення цих потенційних значень тісно пов'язане зі своєрідністю лексико-семантичного аспекту кожної мови, звідси впливає і трудність передачі контекстуального значення слів у перекладі: що можливо в одній мові, неможливо в іншій через відмінності в їхній семантичній структурі та в їхньому вживанні. Як приклад наведемо таке речення: *In an atomic war women and children will be the first hostages*. Слово *hostage*, згідно з англо-українським онлайн-словником, має тільки одне значення – «заручник» [11]. Проте в даному семантичному оточенні це слово набуває значення *жертва*. Це контекстуальне значення очевидно наявне в його парадигматичному значенні: кожен заручник може стати жертвою і загинути, тому в перекладі доводиться скористатися словом *жертва*, адже *заручник* в такому контекстуальному значенні не вживається. Тому переклад буде таким: *Першими жертвами в атомній війні будуть жінки і діти*.

До слів, що мають різний обсяг значення в англійській і українській мовах, зазвичай уналежнюють інтернаціональні слова, дієслова сприйняття, відчуття і розумової діяльності, так звані адвербіальні дієслова.

Четверта причина виникнення лексико-семантичних трансформацій полягає у відмінності в сполучуваності. Слова перебувають у визначених для даної мови зв'язках. Важливо зазначити, що сполучуваність слів має місце за сумісності понять, які вони позначають. Ця сумісність у різних мовах буває різною, і те, що можливо в одній мові, є неприйнятним в іншій.

У кожній мові є свої типові норми сполучуваності. Кожна мова може породжувати нескінченну кількість нових поєднань, зрозумілих для людей, що говорять нею і не порушують її норм.

У кожній мові є коло звичайних, сталих традиційних поєднань, які не збігаються з відповідним колом поєднань в іншій мові, як, наприклад, *trains run* – «поїзди ходять», *rich feeding* – «крясна їжа».

Чим ширший семантичний обсяг слова, тим ширша його сполучуваність, тому слово завдяки цьому воно може вступати в найрізноманітніші зв'язки. Це, у свою чергу, допускає широкі можливості його передачі в перекладі, різні варіанти перекладу.

Велике значення має і звичне для кожної мови вживання слова. Воно пов'язано з історією розвитку даної мови, формуванням і розвитком його лексичної системи. У кожній мові виробляються своєрідні кліше, готові формули, слова та поєднання слів, які вживаються носіями цієї мови. Останні не є фразеологічними одиницями, але їм властива повна завершеність, і, на відміну від фразеологічних одиниць та стійких сполучень, вони ніколи не порушуються введенням додаткових слів або підстановкою одного з компонентів.

Вважаємо доцільним виділити ще одну причину, що зумовлює лексико-семантичні трансформації, а саме переклад слів емоційного значення.

Переклад слів з емоційним забарвленням теж потребує лексичних заміни. У кожній мові є слова, в яких, крім логічного значення, є ще й емоційне значення, яке зазвичай наявне в парадигматичному значенні слова: *love*, *hatred*, *happiness* тощо. Емоційне значення слова можна розглядати як другу сему, що виражає оцінку даного явища або факту реальної дійсності. Емоційне значення, закладене в слові, створюється тими асоціаціями, як позитивними, так і негативними, які викликає слово і які наявні в ньому незалежно від контексту і суб'єктивного сприйняття.

Отже, ми проаналізували основні причини лексико-семантичних трансформацій: виділення різних ознак того самого явища чи поняття, проблема контекстуального значення слова, проблема перекладу слів емоційного значення, різниця в смисловому обсязі слова, питання про сполучуваність. Усі вони виникають під час перекладу тексту як з англійської мови українською, так і навпаки, спричиняючи деякі труднощі, на які завжди повинен звертати увагу перекладач.

Аналіз поняття *лексико-семантичних трансформацій* дозволяє спостерігати їх вживання під час перекладу художнього тексту.

Науковий аналіз дає можливість вирізнити стосовно форми такий вид лексико-семантичної трансформації, як *транскрипція* (*транслітерація*), вживання якої є найчисленнішим, за нашими даними, та становить 31%.

Розглянемо приклади застосування перекладачем транскрипції (транслітерації) у перекладі твору Едгара Аллана По «Золотий жук»:

Many years ago, I contracted an intimacy with a Mr. William Legrand [12, с. 2];

Багато років тому я був заприятелював з таким собі місцем Вільямом Леграном [3, с. 2];

...> he left New Orleans, the city of his fore fathers, and took up his residence at Sullivan's Island, near Charleston, South Carolina [12, с. 2];

...> він вибрався з Нью-Орлеана, міста своїх предків, і поселився на Салівеновому острові поблизу Чарльстона у штаті Південна Кароліна [3, с. 3];

In the se excursions he was usually accompanied by an old negro, called Jupiter *<...>* [12, с. 2];

У цих мандрах Леграна звичайно супроводив старий негр на ім'я Джупітер <...> [3, с. 5].

З наведених прикладів ми доходимо висновку, що лексико-семантичні трансформації, реалізовані прийомом транскрипції (транслітерації), вживаються перекладачем під час перекладу англійських антропонімів та топонімів, що дозволяє зберегти автентичність першоджерела.

Такий споріднений транскрипції (транслітерації) прийом лексико-семантичної трансформації, як *калькування*, трапляється найрідше та становить лише 3% експериментального матеріалу. Це можна пояснити тим, що калькування більш притаманне іншим мовленнєвим жанрам, наприклад, публіцистичному, політичному та науковому. Проілюструємо прикладом:

there are many similar titles in the Natural Histories [12, с. 4];
у природничій історії чимало таких назв [3, с. 4].

У перекладі твору Едгара Аллана По «Золотий жук» Р.І. Доценка ми бачимо приклади вилучення слів у деяких фразах та реченнях, зокрема:

In the in most recesses of this coppice, not far from the eastern or more remote end of this island, Legrand had built himself a small hut [12, с. 2];

Серед цих чагарів, ближче до східного, найвіддаленішого від материка, кінця острова Легран поставив собі невеличку хатину [3, с. 2].

У цьому прикладі застосовується трансформація вилучення слів *the inmost recesses* – у *схованках*. Використання цього прийому лексико-семантичної трансформації становить 17%.

Також у перекладі досліджуваного твору, виконаному Р.І. Доценком, використано протилежний прийом – додавання слова, що становить 14%:

The shrub here of ten attains the height of fifteen or twenty feet, and forms an almost impenetrable coppice, bur thening the air with its fragrance [12, с. 2];

Кущі його досягають нерідко п'ятнадцяти-двадцяти футів і утворюють суцільну гущавину, що наповнює повітря тяжкими пахоцями і є майже непрохідною для людини [3, с. 2].

Цього разу відбулося додавання, зумовлене вимогами контексту. В українському реченні спостерігаємо додавання для людини з метою пояснити читачеві, що кущі ростуть настільки близько один до одного, що навіть людина не зможе пройти між ними.

Метод *конкретизації*, що спостерігається в 16% випадків, передбачає творчий підхід із боку перекладача до перекладу лексики. Р.І. Доценко вдається до цього методу в такому реченні:

Near the western extremity, where Fort Moultriest ands, and where are some miserable frame buildings, <...> [12, с. 2];

Біля західного кінця острова, де споруджено форт Моултрі і де стоїть кілька жалюгідних осель <...> [3, с. 2].

У наведеному прикладі прямими значеннями слів є такі: *extremity* – кінець, край; *stand* – стояти, знаходитися; *are* – бути. У перекладеному реченні спостерігаємо уточнення для досягнення кращого розуміння тексту читачем.

Вживання слова із загальнішим значенням, тобто *генералізації* (10%), позбавляє перекладача необхідності уточнювати. Загальніше позначення може бути бажанішим зі стилістичних міркувань, що можна проілюструвати таким прикладом:

<...> a scarabaeus which he believed to be totally new, but in respect to which hew is hed to have my opinion on the tomorrow [12, с. 3];

<...> жука нібито зовсім невідомого науці, і завтра збирався вислухати мою думку про нього [3, с. 3].

Слово *скарабей* позначає вид жука, що мешкав у Давньому Єгипті й асоціювався з Богом сонця. Для українського читача *скарабей* – незнайоме слово. Перекладач використовує стратегію адаптації до культури рецептора, тобто демонструє чужу культуру, максимально наближає її до своєї. Тому незнайоме слово «скарабей» замінює словом «жук», що має більш широке значення.

В англо-українських перекладах антонімічний переклад застосовується особливо часто, коли в оригіналі негативна форма вжита зі словом, що має негативний префікс, та навпаки, необхідність у цій трансформації виникає тоді, коли потрібна комплексна лексико-граматична заміна речення, щоби надати перекладу більшої благозвучності, як у такому прикладі:

Here again he made an anxious examination of the paper; turning it in all directions. He said nothing [12, с. 4];

Він знову втупився на папір, повертаючи її то саяк, проте зберігав мовчання [3, с. 3].

Негативна конструкція в англійському реченні *he said nothing* змінюється в українській мові на ствердну конструкцію *проте зберігав мовчання*. Цей самий прийом лексико-семантичної трансформації вживається і в перекладі такого речення:

...but of this you can not judge till tomorrow [12, с. 4];

А втім, завтра самі переконаетесь [3, с. 3].

Прийом антонімічного перекладу становить 9% дослідницького матеріалу.

Варто звернути увагу на те, що в перекладі трапляється поєднання кількох лексико-семантичних трансформацій. Це свідчить про те, що перекладацькі прийоми зазвичай доповнюють один одного, частково компенсують неминучі втрати інформації, пов'язані з перебудовою початкового тексту.

Висновки. Отже, результати порівняльного аналізу тексту оригіналу та кінцевого варіанта тексту перекладу дозволяють зробити такий висновок: для досягнення змістової близькості перекладу до тексту оригіналу необхідно знаходити відповідності безеквівалентним лексичним одиницям англійської мови за допомогою перекладацьких трансформацій. Вибір трансформації під час перекладу здебільшого залежить від перекладача, а також зумовлений стилістичними особливостями та комунікативною метою тексту оригіналу.

На прикладі виконаного перекладу тексту художнього жанру, а саме твору Едгара Аллана По «Золотий жук» у перекладі Р.І. Доценка, розглянуті й описані етапи створення перекладачем еквівалентного перекладу. У процесі вибору кінцевого варіанта перекладу широко використовувалися лексико-семантичні трансформації, без яких логічний та послідовний переклад не може бути здійсненим.

Окрім загального аналізу, проведено кількісний аналіз використаних лексико-семантичних трансформацій із проаналізованих прикладів, відібраних із художнього твору. У результаті, отримано такі дані: транскрипція – 31%; вилучення – 17%; конкретизація – 16%; додавання – 14%; генералізація – 10%; антонімічний переклад – 9%; калькування – 3%.

Література:

1. Алексеев А.Я. Художественный образ и перевод. *Вісник. СумДУ*. 2006. Т. 1. № 11. С. 126–130.
2. Бархударов Л.С. Мова і переклад. Москва : Міжнародні відносини, 1975. 235 с.
3. Доценко Р.І. Золотий жук. Москва, 2002. 15 с.
4. Коломейцева Е.М., Макеева М.Н. Лексические проблемы перевода с английского языка на русский : учебное пособие. Тамбов : Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2004. 92 с.
5. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) : учебник для институтов и факультетов иностранных языков. Москва, 1990. 253 с.
6. Корунець І.В. Теорія і практика перекладу (аспектний переклад) : підручник. Вінниця, 2001. 448 с.
7. Латишев Л.К. Курс перекладу: Еквівалентність перекладу і способи її досягнення. Москва, 1981. 248 с.
8. Левицкая Т.Р., Фитерман А.М. Проблемы перевода. Москва, 1972. 213 с.
9. Сдобников В.В., Петрова О.В. Теория перевода. Москва, 2007. 448 с.
10. Федоров А.В. Основы теории перекладу. Москва, 2002. 218 с.
11. ABBYYLingvo 11. URL: <https://www.lingvolive.com/ru-ru/translate/en-uk>.
12. Poe E.A. the Gold Bug and Other Tales. Юпитер-Интер, 2008. 284 с.

Лелет И. А. Лексико-семантические трансформации в украинском переводе произведения Э.А. По «Золотой жук»

Аннотация. В статье рассмотрено употребление лексико-семантических трансформаций на примере перевода произведения известного американского писателя Э.А. По «Золотой жук». Сначала проанализировано понятие «переводческая трансформация», затем рассмотрен и конкретизирован термин «лексико-семантическая трансформация». Далее детально описаны причины, которые обуславливают возникновение подобных трансформаций при переводе. Автор проводит сравнительный анализ употребления разных приёмов лексико-семантических трансформаций в переводе текста художественного произведения.

Ключевые слова: генерализация, калькирование, конкретизация, лексико-семантическая трансформация, перевод, слово, транскрипция.

Lelet I. Lexical-semantic modifications in the Ukrainian translation of the short story “Gold-bug” by E.A. Poe

Summary. The given article deals with the study of lexical-semantic modifications based on the examples taken from the short story “Gold-bug” by famous American writer E.A. Poe. At first, the notion “translation modification” is analysed. After that, the term “lexical-semantic modification” is regarded and specified. Then, the reasons due to which lexical-semantic modifications appear are properly described. Finally, the author carries out comparative analysis of usage of lexical-semantic modification methods when translating fictional discourse.

Key words: calquing, concretization, generalization, lexical-semantic modification, transcription, translation, word.